

Езикови особености на *Сказанието за чудесата на Св. Николай Чудотворец* в сборника „Тържественик“

Тодорка Георгиева

The Linguistics Characteristics In The Sant Nikola's Miracles Homily In The Manuscript Collection Tarzhestvenic: In His official report is represented the initial research of the Tarzhestvenic collection which contains translated and some original productions.

Key words: Tarzhestvenic, Old Bulgarian written, compositum

ВЪВЕДЕНИЕ

Начало на агиографската традиция поставят *посланията* на ап. Павел и „*Деяния на апостолите*“ от евангелист Лука [1]. От първите времена на християнството започват да се записват и да се четат по време на богослужение разказите за живота и страданията на просиялите във вярата мъченици, подвижници и изповедници. Събраните писмени свидетелства стават основа за съставянето на т.нар. *месецослови*, *синаксари* и *чети-минеи*, които представляват разположени според дните на месеца четива за житията и подвизите на Светиите. Като особен сборник се създава *Тържественикът [biblia ranugurika]*, съдържащ още похвални и тържествени слова в чест на светеца, чиято памет се отбелязва на съответния ден от календара. Твърде рано *Тържественикът* е преведен на старобългарски и е допълнен с оригинални произведения, някои от които принадлежат на Климент Охридски [2]. Най-вероятно преводът и доокомплектоването на книгата са направени в Преслав по времето, когато възникнат Цар-Симеоновите паметници *Шестоднев*, *Номоканон XIV титула*, *Изборник*, *Хронограф* и *Златоструй*. Разглежданият подолу препис на сборника *Тържественик* е от XII век и се отнася към т.нар. Минеев тип [3]. Четивата в него са разположени според реда на празниците по месеци и дни за цялата година, започвайки от септември. Съдържа похвални слова за Господските и Богородичните празници, жития на Светиите, разкази за чудесата, които са извършили, и др. Вторият тип *Тържественик* – Триодният – съдържа главно поучителни и по-малко похвални слова, разположени по седмици според реда на *Постния* и *Цветния Триод* – от Неделята на митаря и фарисея до Неделята на Все свети.

Езикът на словата в проучвания *Тържественик* е старобългарски от ранния етап на книжовно развитие, когато в жива употреба се намират форми и категории, които впоследствие отпадат или се заменят с други, напр. прост аорист, супин, дуалис и т.н. Словното богатство на сборника е значително, словообразователната му система е напълно развита – широко застъпени са префиксацията и суфиксацията, засвидетелствани са категориите сложни и заети думи, добре са представени отделни тематични групи.

По-нататък в нашето изложение ще спрем вниманието си на езиковите особености на едно от словата в сборника – на *Сказанието за чудесата на св. Николай Чудотворец*, озаглавено мѣца декамѣрѣ въ с̄ днь. чюдеса стго архїєрѣѣ хѣѣ николѣ. гї̄ бѣгѣѣ (л. 66а-л. 76б) [4].

Независимо че произведенията в състава на сборника са многократно преписвани през вековете, в достигналото до нас копие от XII век са запазени редица **фонетични** особености, които най-вероятно са характеризирали езика на старобългарския преводач, например отсъствие на йотация пред начална гласна: ѡѣна (л.71а) вм. юна, ѡѣноша (л.74а) вм. юноша; непоследователно изпадане на ерови

гласни в слаба позиция: тъмници (л. 67а) вМ. тъмници; развой а > е: ѿ тъмнициѣ (л. 67г) вМ. ѿ тъмница и др.

При **морфологичните** особености можем да отбележим адаптирането на окончанията при чуждите собствени имена [5], напр. василь, васило (зв.п.) вМ. василин, василию (л. 71а), употребата на супина като нелична глаголна форма: поустѣиша и срацинѣ воеватъ (л. 74г), и вблъвокоша сѧ въ чернѣ ризѣ и идоша странствоватъ хѣ ради (л. 74в); контрахирането на именни и глаголни форми: многопутьнаго (л. 72а) вМ. многопутьнаго, великаго (л. 68а) вМ. великаго, течаше (л. 68г) вМ. течаше и др.

Към най-важните **синтактични** особености в езика на *Сказанието за чудесата на св. Николай Чудотворец* се отнасят многобройните случаи с постпозитивно употребени показателни местоимения: избавити ю ѿ оузы и ѿ вѣдѣи тоа (л. 75в), благовѣрнаго много моужа именемъ агрика (л. 69г), възпрачювъз же са члкъ съ нача молити сѧ (л. 75в); безпредложните падежни форми, напр. безпредложен род. п.: избави нзи горкѣша сеа съмърти (л. 70в), синтактичните свързвания с помощта на относителното местоимение иже, иже: да не погубѣтъ моужѣ тѣхъ иже та соутѣ стерегли (л. 73г), и въсемъ семъ иже ма възпрашаеши не вѣдѣ ничѣсоже (л. 71б) и др.

Няко от тези особености са нови синтактични черти и нямат съответствие в Кирило-Методиевите преводи, други са познати от съчиненията на писателите, принадлежащи към Преславския книжовен кръг, в т.ч. и на Климент Охридски. Употребата на показателни местоимения в постпозиция се наблюдава във всички слова на *Тържественника*, сред тях и в Климентовото слово на свѣтоносною недѣлю, поместено на л. 104а-106а.

Лексикалното богатство на сборника е значително. Немалка част от неговия речников състав не е позната на класическите старобългарски паметници или е засвидетелствана с единични употреби, напр.: ковъ 'зломисъл' (л. 67а); пъртъ 'плат; одежда, одеяние, дреха' (л. 68г), мечникъ 'палач' (л. 72в), староста 'старшина (военен чин)' (л. 74г), оушъвъз 'вид шапка, покривало за глава, чалма, тюрбан' (л. 70а), обръвати 'острижа, отрежа (за коса)' (л. 67б) и др.

Сложните думи, които се откриват в *Сказанието*, в голямата си част принадлежат към книжовната лексика и са свързани с назоваване на Божествени характеристики, на свързани с християнските норми на поведение понятия, на църковни и светски длъжности и др. По-долу е направен преглед на композитата, групирани според първия си компонент:

благо-: благословити, благословение, **благовѣрнѣзи**; **бого-**: богородица; **живо-**: животворан; **ино-**: иночадѣзи; **кръво-**: кръвопница; **много-**: многорѣдѣзи; **много-**: многопутьнѣз, многашѣдѣзи; **полоуч-**: полоучнощѣ; **само-**: самодръжѣщѣ; **срьдо-**: срьдобола; **три-**: трикратѣзи, тришѣдѣзи, тридесатѣ; **чловѣко-**: чловѣколюбие, чловѣколюбѣщѣ; **чрьно-**: чрьноризѣщѣ; **чюудо-**: чюудотворѣщѣ; **едино-**: единачадѣзи.

Всички представени модели са познати на класическите старобългарски паметници. Като първа съставка в композита участват съществителни имена (богородица, кръвопница, полоучнощѣ, чловѣколюбие, чловѣколюбѣщѣ, чюудотворѣщѣ), прилагателни

ИМЕНА (благословити, благословение, благоверънзи, животвори, милосърдзи, мъногапжтънз, мъногашъдзи, чърноризъць), числителни имена (трикратъзи, тришъдзи, тридесате, едночадзи), местоимения (самодръжьць, иночадзи). Формалният признак и смисловата натовареност при сложните думи в разглежданото *Сказание* се носи от вторите компоненти. Част от тях съществуват като самостоятелни думи в старобългарски, но има и такива, които се срещат единствено в композитни образувания, срв. благоверънзи, животвори, но богородица, чърноризъць. Макар и рядко, при съществителните имена откриваме неусложнена втора основа, срв. полочношь, сръдвола, трикратъзи.

С непреведените **гръцки, латински и немски думи** се предават етноними, църковни и мирски длъжности, богослужебни атрибути, названия на месеци и др. Сред тях има и композита, които обогатяват категорията на сложните думи в старобългарския език, срв.: архиръби, декевръз, калогеръ, кандило, канонъ, калпикадри, корабль, коурсоръ, литургина, митрополитъ, мъро, муринъ, протокурсаръ, спекоулаторъ, срацининъ, срацинскъ, тъмыанъ, евангелие, епархиа, епархъ.

Към заетите думи трябва да отнесем и думите от езика на първобългарите: възванъ, възхвъ. Първата се среща в перифраза на старозаветен цитат: онъ же стоаше акъзи възванъ (л. 71а), а втората – в диалогична реч: и ражнъва са на попа и рѣ възхвъ ли еси (л. 72г). В КСП, както и в по-късни преписи на Библията, възванъ ‘стълб, каменно изваяние; *прен.* безмълвен като стълб, вкаменен’ не се среща, срв.: и озръ са жена его възпа, и възистъ стопъ сданъ (Бит. 19:26) [6]. Отбелязана в е преписи на възникнали в Преславския културен център паметници, срв. напр. употребата ѝ в слово w оубоузиухъ и w богатиухъ и w покании (л. 184г-186в) от *Златоструй* (XII в.), където също е засвидетелствана в библейска перифраза: блюди да не боудеши възванъ сданъ. блюди да не станеть ти мзисль акъзи коумиръ въ днь соудни (л. 185г). Лексемата възхвъ ‘маг, магьосник, чудотворец; жрец’ е трайно настанена в езика на старобългарските паметници – преводни и оригинални. В КСП е засвидетелствана с 45 употреби. Среща се също в преписи на Преславски паметници, срв. напр. употребата ѝ в слово w хананъи (л. 175б-180а) от *Златоструй* (XII в.), където прабългарската дума е въведена в перифраза на евангелски цитат [Мт. 15:22]: помъсли моудроловие женъи сеа, не иде къ възхвомъ. не поумети къ чародвицомъ. не наа врачююцинухъ женъ (л. 177а).

Както беше изтъкнато, в изследвания препис на Сказанието за чудесата на св. Николай Чудотворец се срещат засвидетелствани **редки думи** или значения, непознати на класическите старобългарски паметници. По-долу ще спрем вниманието си на някои от тях.

Лексемата съжжати носи значение ‘скътам, скрия, сложа; *прен.* погребя, положи в земята’: съ радостию ти възихъ тѣло твое съжжата. а моя чръсла и срдце мое не въз са ръвало (л.70б). В разглежданото съчинение е засвидетелствана преносната употреба. И.И. Срезневски я посочва по XIII-те слова на *Григорий Назианзин* (XI в.) като превод на гр. ὀδοῦσῆίεί: съжжати и съмърающе са и въз въз на небо възстагъше надеждъ и по

Пандектите на Антилох (XI в.) като превод на гр. ἐὰνάόβἀχῆαίε: сѣкжтаѣтъ жаростъ дѣшжвѣнжжѣ дѣлзготрѣпнемъ [7].

Лексемата оушьвѣ означава 'вид шапка, покривало за глава, чалма, тюрбан': и видѣша чѣка посреде двора стоѣща въ свитахъ срацинскѣхъ и въ оушьвѣ и оужасоша са (л. 71а). В класическите старобългарски паметници (= КСП) не се среща. Освен с горния случай от *Сказанието за чудесата на св. Николай Чудотворец*, И. И. Срезневски [8] я посочва по късни ръкописи от XVI-XVII в.

Лексемата мечьникъ може да означава 'телохранител, оръженосец, палач'. Във всичките си шест употреби от проучваното произведение има семантика 'палач': и тоу пришѣдъ мечьникъ и поаа поаа да и посѣчетъ; рече мечьникъ попоу поклони главоу (л. 72в-г). Значението е посочено от И. И. Срезневски [9] по цитираните по-горе случаи от *Тържественика* и по житиен текст от Чети-минеен сборник. Със същата семантика в *Сказанието* е употребена и гръцката дума σπεκουλάτορ (σπεκουλάτωρ 'палач'): въ во мѣсто то моччимъимъ, и пришѣдъ обрѣтъ нарѣдъ многоу, и дѣржаща σπεκουλάτορ мечъ (л. 66в). В КСП мечьникъ не се среща.

Лексемата обрѣвати носи значение 'острижа, отрежа (косите си)': сѣзшавъше же се мочжи, авине растъръзша ризы своѣ и власы своѣ обрѣвѣша (л. 67б). Думата не е позната на КСП и не е отбелязана в *Старославянский словарь по рукописям X-XI вв.* [10] и в *Материалы для словаря древнерусского языка*. И. И. Срезневски отбелязва глагола рѣвати 'рвать, дергать' в паметници от XII и XVI век [11].

Лексемата рѣтъ носи значение 'дреха, одеяние': и видѣша нагоу главоу, и водоу текоущю съ главзы сланоу отъ мора, и ѿ пѣртъ ѣако рѣка течѣаше (68г); сѣвѣташе свѣщю близъ него зѣрахоу како течѣше вода морьскѣѣ съ главзы него и съ рѣтъ акъи рѣка (л. 68г). Същото значение е засвидетелствано от И. И. Срезневски в многобройни ръкописи от различно време [12], в т.ч. среднобългарски и сръбски. В КСП рѣтъ се употребява със значение 'парче плат; фитил', срв. (Мт 12: 20): рѣтъ не взнемъша са не оугаситъ (*Сав, Зоер, Мар*); срещу рѣтъ в Ас стои платъ [13]; в съвременния превод срещаме гръцката дума фитил: замъждѣл фитил няма да угаси.

Лексемата свита носи значение 'дреха, одеяние, одежда': и видѣша чѣка посреде двора стоѣща въ свитахъ срацинскѣхъ и въ оушьвѣ и оужасоша са (л. 71а). И. И. Срезневски [14] я отбелязва в ръкописи от различно време, сред които и в разглеждания *Тържественик* (XII в.). В КСП лексемата свита не е засвидетелствана, но се среща в ранни преславски преводи, запазени в по-късни преписи – срв. напр. употребата на свита и свитица в *Житието на Йоан Милостиви* в ръкопис НБКМ № 1039 от XVI в. [15]. У Н. Геров има дума свита за 'вид вълнен плат' [16].

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Общите изводи, които могат да се направят след първоначалното езиково проучване на произведението, са:

1. *Сказанието* чудеса стго архиревѣа хѣа николзи най-вероятно е преведено в

Преславския книжовен център през ранната старобългарска епоха. Доказват го фонетичните, морфологичните, синтактичните и лексикалните особености, които сближават произведението с езика на паметници като Шестоднев, Златоуструй, Супрасълски сборник и с езика на Климентовите произведения.

2. Независимо че не са засвидетелствани в ранните книжовни паметници, редките думи в *Сказанието* най-вероятно са били добре познати на старобългарския език. Доказват го техните многобройни употреби в среднобългарски, сръбски и руски текстове.

3. *Тържественикът* от XII в. е един от най-значимите паметници на старобългарската писменост. Възникнал в Преслав, сборникът все още не е проучен цялостно. За да се отговори на част от въпросите, които повдига неговото съдържание, е необходимо всяко отделно слова да се подложи на комплексен стилно-езиков анализ, чрез който да се даде представа за особеностите на преводаческия или авторския почерк.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Ап. Павел повелява християните да пазят спомена за живота и кончината на своите духовни наставници [Евр.13:7], а в *“Деяния на апостолите”* евангелист Лука повествува за подвизите и страданията на първите Христови ученици и на мъченика за вярата архидякон Стефан.

[2] Климент Охридски. *Събрани съчинения*. Т. 1. С., 1970, с. 586-597. Пространното Климентово житие свидетелства, че *“...той съставил прости и ясни слова за всички празници, които не съдържат нищо дълбоко и много мъдро, но които са понятни дори за най-простия българин... Чрез тези слова може да се научат тайнствата на празненствата, които се извършват за Христа и чрез Христа...”* (Милев, Ал. *Гръцките жития на Климент Охридски*. С., 1966, с. 133).

[3] *Жития на Светиите*. С., 1974, с. 4.

[4] Св. Николай Чудотворец е роден през втората половина на III в. в Патара, град в Малоазийска Ликия. Целият му живот е изпълнен с богоугодни дела. Светителят извършва много чудеса и чрез Божията благодат спасява не един невинно оклеветен, избавя от сигурна гибел пътуващи по море, довежда до разкаяние грешници. Неговите думи и самата му външност, изпълнена с божествено сияние, оказват силно въздействие не само над вярващите, но и над много езичници, които се обръщат към Спасителя и укрепват във вярата (*Жития на Светиите*, с. 612-616).

[5] Всеки език при заемане на чужди думи приспособява техния звуков състав и морфологичните им особености към своите собствени фонетични и морфологични закони.

[6] "Библия сиряч книги Ветхаго и Новаго завята по языку словенску" (1581г.).

[7] Срезневский, И. И. *Материалы для словаря древнерусского языка по письменным памятникам*. Санктпетербург, 1903-1903, Т. III, с. 729.

[8] Срезневский, И. И. *Материалы ...*, Т. III, с. 1345.

[9] Срезневский, И. И. *Материалы ...*, Т. II, 132-133.

[10] *Старославянский словарь по рукописям X-XI вв.* Москва, 1994.

[11] Срезневский, И. И. *Материалы ...*, Т. III, с. 202.

[12] Срезневский, И. И. *Материалы ...*, Т. II, с. 1753.

[13] *Старославянский словарь ...*, с. 531.

[14] Срезневский, И. И. *Материалы ...*, Т. III, с. 275.

[15] Велчева, Б., К. Костов. *Книга Естир и нейният славянски превод*. – В: *Palaeobulgarica / Старобългаристика*, XXI (2002), 1, с. 73-92.

[16] Геров, Н. *Речник на българския език*. Т. 5. Пловдив, 1904, с. 135. (Фототипно изд. Т. 1-5. С., 1975-1978).

За контакти:

Доц. д-р Тодорка Георгиева, Катедра по филологически науки, Филиал-Силистра, Русенски университет „Ангел Кънчев“, тел. (086) 821 521, E-mail: knidor@abv.bg

Докладът е рецензиран.